

FELJEGYZÉSEK (2015)

Kezdjük ezúttal is Elias Canettivel! Az 1947-es évben írt *Feljegyzései* így kezdődnek: „Bármiféle filozófia, bárhol lapozom is fel, mély *megnyugvással* tölt el: az, hogy ez a háló, amit, a vak is látja, a valóságon kívül szóttek, ilyen szorosan összefügg; az, hogy ennyire eltekint a mindenkori aktuális pillanattól; az, hogy ilyen nagyszabású megvetést tanúsít az érzésvilág iránt...; az, hogy ennyire biztos legyen magában egy látszat, annak ellenére, hogy egy másik, vele ellentétes látszaton tökéletesen átlát, és mégsem enged saját látszat-igazából; az, hogy ennyire össze van fonódva mindazzal, amit valaha is gondoltak gondolkodó elődök – mindez együtt roppant megnyugtató. Amint hozzányúl az ember, érzi, ilyenfajta gyékényszőnyeget, pontosan ilyet szőnek már ezer és ezer éve, csak a minta változik. Hát hol az az ősi kézműves mesterség, amelyik ehhez fogható épségben maradt volna fenn?” Miközben ironikus mondatait írta a filozófiáról, a *Káprázat* című regény szerzője (épp a *Káprázaté*) mintha elfelejtkezett volna arról, hogy az irodalom épp olyan valóságon kívül szótt háló, épp úgy nem enged látszat-igazából, épp úgy maga mögött hagyja az aktuális pillanatot (még ha eredetileg magába is építette), épp úgy ezer és ezer éve készülő gyékényszőnyeg, épp annyira (vagy még inkább) ősi mesterség, mint a filozófia. Így különbségnek a kettő között az érzésvilághoz való viszony tűnik: a filozófia „nagyszabású megvetésével” szemben az irodalom nagyszabású elismerése áll.

Kalmár Melinda idézi nagy, determinista könyvének (*Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*) szegedi bemutatóján biztatásul Keresztury Dezsőt, miszerint a sorsunkat (ez esetben: a politikai rendszert, amiben élnünk kell) nem mi választjuk, de a jellemünk rajtunk múlik. Jó esetben igen, rossz esetben azonban nem. Rossz esetben, lehet, Szilágyi Júlia szkeptikus mondata lép érvénybe: a jellem a diktatúrában luxus.

Azt mondja a regényeiről szóló pécsi beszélgetésen Kőrösi Zoli, hogy őt íróként végül is két téma érdekli: a szerelem és a halál. Szinte szó szerint idézte, tudtán kívül, a *Hétköznapok és csodákat*: „Az antik regényben tulajdonképpen már csak két isten uralkodik: Eros és Thanatos. A regénytárgy a szerelem és halál, és a kettőnek regényes összefonódása.” Szerb Antal azonban veszteségként, leegyszerűsödésként írta le a két isten uralmához vezető folyamatot: „A többi nagy mozgató, mely a görög világban istenek alakját öltötte magára: a férfi heroizmusa, a nő anya-sorsa, a művészet apollói fehér márványossága és Dionysos isten hő mámore mind elveszett. Az emberek primitívveb-
bek lettek..., és a regény ennek a primitívségnek a kifejezője.” A regénynek valószínűleg jót tesz a többistenhit, noha olvastam nagy regényeket, amelyekben nem is két, hanem csak egy isten uralkodott.

Az antiszemitizmus a 19. század vége óta tömegkulturális jelenség, olvasom Kelemen Jánosnak *A prágai temető* című Umberto Eco-regényről írt bírálatában. Vajon mit szólnak ehhez a populáris kultúra emancipációjának a magas kultúra intézményeiben ténykedő bajnokai?

Felütöm a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseit*, s a könyv 9. oldalán e sort találok: „az emberek egyre kevésbé akarják, hogy saját haláluk legyen”. Innen eredne Nádas nagyszerű írásának, a *Saját halálnak* a címe? A 15. oldalon szerepel a bejegyzés, hogy az elbeszélő a félelem ellen védekezésül ír. Ez a szakasz ihlette vajon a fiatal Tolnai Ottót, amikor azt írta a *Doreen 2*-ben, hogy „félek a vers végétől”? A 17. oldalon olvasom, hogy a feladat, „megtanulni a hajnalban kifeslő virágok mozdulatait”. Nemes Nagy híres felszólítása, a „tanulni kell a téli fákat”, Rilkére utalna? Inkább nem olvasom tovább a *Máltét*.

Spiró Gorkij-regényének *részlete* a *Mozgó Világban* – mindennemű regényszerűség nélkül. Nagy mennyiségű tudásanyag ráruházva egy valószerűtlen elbeszélőre. Vajon hogyan válik majd az *egész* regénnyé? Regénnyé válik-e?

A bölcsészettudományi kar könyvtárában leselejtezték Hauser Arnold könyvét, *A művészet és irodalom társadalomtörténetét*; ingyen elhozható példányait (két kötet) hazacipeltem. A többi Hauser megvan nekem, ez valamiért hiányzott. Vajon miért selejtezték le? A mű kerete, marxista történetfilozófiából és stílustörténetből összetékolva, mindenestül elavult. Ám ha átlapozza az ember a haladásról és reakcióról, osztályharcról, az osztályérdekek kifejeződéséről és a művészeti fejlődés társadalmi determinánsairól szóló használhatatlan oldalakat, szemelvényeket talál, különösen (vagy kizárólag?) az európai realista regénytörténet egy-egy szerzőjéről, szellemi vállalkozásairól. Például a Richardsonról, Rousseau-ról, Stendhalról szóló szakaszok nagyon is érdekesek. Egyetlen ilyen szakasz elég kellene, hogy legyen ahhoz, hogy Hauser könyve ott maradjon a könyvtár polcain.

Sebastian Haffner *Churchill*-életrajzának leginkább elgondolkodtató állítása szerint Churchill, aki 1940 után Hitler európai hatalmának legfontosabb ellensége volt, a húszas években, akkori nézeteit – vagy ahogyan a német szerző fogalmaz: az ügyét – tekintve voltaképpen fasiszta volt, „csak nemzeti hovatartozása akadályozta meg abban, hogy névleg is azzá legyen”. Haffner könyve ugyan azt látszik igazolni, hogy a politikában mennyire másodlagos jelentőségűek az eszmék a hatalom akarásához képest, mégis, ha a fenti tézise igaz, akkor egy-egy politikus útját nagyobb mértékben befolyásolja országának politikai kultúrája, hagyománya, mint egyéni céljai. Ez olykor szörnyű, olykor szerencsés eredményre vezet.

A *Kabalának*, Thornton Wilder különös, nehezen értelmezhető regényének amerikai elbeszélő főhőse így veti össze a cselekmény helyszínét, Olaszországot és a hazáját: míg Itáliában a „világban élni” elve érvényesül, addig Amerikában „az emberi természet ellenében élni” elve. Egyszerű sztereotípiák? Vagy lényeglátó megragadása a katolikus és protestáns világ különbségének?

A *Henry Esmond* legérdekesebb vonása a mögöttes történetek állandó jelenléte, ismétlődő felbukkanása az elbeszélte történet hátterében: Aeneaszé, Diana istennőé, Odiüsszeuszé, Kirkéé, a tékozló fiúé, Jákobé, Ráhelé, Ézsaué, Mária Magdolnáé, Don Quijotéé, Othellóé stb. A szereplők is, az elbeszélő is (maga is szereplő) e mögöttes történetek segítségével értelmezik a saját történeteiket (és mások történeteit is) e nagyszerű regényben, rendkívüli távlatokat biztosítva ezáltal számukra. Mi történik a későbbi idők regényhőseivel, ha nincs már mögöttük az antik mitológia, a Biblia és a klasszikus irodalom biztosította történeterdő? Érthetlenebb lesz a számukra, mi és miért történik velük? Távlatukat veszítik? Vagy egyedivé, önállóvá tudnak végre válni?

A Plath-norma: így nevezem, magánhasználatra, az irodalomkritikai normát, amely az önfeltárás, a „lemeztelenedés”, a kendőzetlen önvallomás elvárását fogalmazza meg az eléje kerülő irodalmi alkotásokkal kapcsolatban – gyakran függetlenül attól, ilyesféle céljai voltak-e az illető műnek vagy sem. Az őszinteséget eszerint nemcsak a valóságshow-kban kell menetrendszerűen színre vinni, hanem az irodalomban is.

A *Két szimpla a Kedvesben* története épp 1962-ben ér véget; abban az évben, amikor születtem. Nem volna pontos, ha azt írnám, ugyanaz a szülőfalum, mint a Gergely Ágnesé, hiszen ő kisgyermekkorában Endrődön élt, míg az én családom, a hetvenes évek elejéig, a falu környéki tanyavilágban. Szorongva, s egyben bámulattal olvasom a falubeli zsidó családok neveit és foglalkozását: Hoffmann pék volt, Steiner bádogos, egy másik Steiner kántor, Weinberger illatszerész, Josepovichnak vegyesboltja, Hirschlinek rőfösboltja volt, Reisnernek kertészete, Fuchs gabonakereskedő volt, Wallfisch és Spielberger bőrösök, Guttmann szabó, Éliás taxis (falusi taxis a harmincas évek végén?), Kohn bádogos, Gelb szabó, Grosz fakereskedő, és így tovább. Egy eltűnt, jóvátehetetlenül eltüntetett emberi világ. És mégis, az író rólukt írt sorait kicsiny jóvátételnek látom, épp akkorának, amekkorára az irodalom egyáltalán képes lehet.

Joseph Conrad így ír – miután már elutasította „a hősi igazság hangsúlyát” – az önéletrajzában megnyilatkozó őszinteségről: „az a fajta teljes és dicsőretre méltó őszinteség, amelyik... nem ugrasztja össze [az embert] a saját barátaival”. Milyen messzire kerültünk a mérlegelés és a tapintat társas kultúrájától, miközben egy cseppet sem kerültünk közelebb az igazság hősiességéhez!

Mi lehet irodalmunk Nemes Nagy-irritációjának a magyarázata? Ilyen nehéz volna elviselni, még utólag is, egy erős nőt? Vagy egy nem-romantikus életművet?

Gide negyvennégy ládányi csomaggal indult el nevezetessé vált kongói utazására. Az utazása idején Goethét, Corneille-t és Racine-t olvasott, a *Cinna* című Corneille-tragédiának az elejét meg is tanulta. „Milyen bámulatos sietséggel halad irodalmunk a keresettség irányába!” – írta lelkesen a naplójába, talán már Afrika kellős közepén.

Pilinszky János 1948. január 10-i levele így számolt be, felháborodva, Sárközi Mártának a Kerényi Károllyal folytatott római vitájáról: „Arany Jánosról – miután a költő szerinte szükségszerűen próféta kell, hogy legyen – egyetlen kézlegyintéssel csak ennyit [mondott]: jó-jó, kellemes a fülemnek!” Én sem cserélném el Aranyt egy prófétáért, de érteni vélem Kerényi opcióját. A nyolcvanas-kilencvenes évek nem igazán kifinomult költészeti kritikája kihajította a jelenkori költészet Gőzhajójából a „képviselési lírát” és a „váteszköltészetet”, de egyúttal olyan szellemi-lelki forrásokat is eltorlaszolt, amelyek Kerényi ókori-vallási modelljének működésbe lépéséhez is kellenének. Az *Apokrif* többet tudott e modell nyelvi erejéről, mint az 1948-as levél jogos háborgása.

Az etnológus politikája: a *Szomorú trópusok*, kissé váratlanul, a nyambikvara törzs főnöke többnejűségének szabályozását hozza fel az országos nyugdíj- és betegségbiztosítási rendszer bevezetése melletti érvként. Lehet, mindenestül megváltozna az „Obamacare” vitája, ha valaki előállna végre Claude Lévi-Strauss immár hatvanéves érvelésével.

„Mert Descartes méltó ugyan a csodálatunkra, de csak néha szabad követnünk őt.” Fontenelle intelme – nekem így tűnik – a modern korszak kanonikus filozófusai közül elég sokakra érvényes, Rousseau-tól Heideggerig, Nietzsche-től Lukácsig.

Negyven fokban, árnyékban Rónay György-verseket olvasok. Nem volt jó költő, de költő volt. Lengyel Balázs szerint a legjobb művei a *Kantáták*. Az elsőben mindjárt homéroszi sorokra bukkanok: „Csillag nélkül ki tud tájékozódni? A halandó / szemét sokszor elfátyolozzák vagy kiszűrják / unalmukban a gonosz istenek, s felhőiken vagy tölgyeik / kérge mögül kajánul figyelik a tántorgó világtalant.” Nem, mégsem homéroszi sorok ezek, hiszen az *Íliász* istenei nem gonoszak, és nem kajánok, inkább csak önzőek és érzéketlenek a halandók sorsa iránt.

„Elvileg ellene vagyok annak a felfogásnak, amely az írásban valami terápiás lehetőséget lát”, mondja Esterházy a Marianna D. Birnbaummal készített újabb beszélgetéskönyvben. Érthető; az ő nem-realista, nem-pszichologikus írásművészete sokkal inkább játék, mint terápia. Ám az irodalom történetéhez hozzátartozik, az eredet homályába veszően, a lélekgyógyítás funkciója is.

A gyerekkoromban sokat hallott sláger, a „Hull a hó a kéklő hegyeken”, Kovács Kati hangján, ugyan belém rögzült, mint sok más akkoriban hallott-megtanult sláger, úttörődal, kommunista induló is, de szövegének az értelme nem jutott el, csak most, a tudatomig: csak most vettem észre, hogy a szövege egy emigráns nosztalgikus monológja, méghozzá jól felismerhető Tompa Mihály-, s rajta keresztül Horatius-idézzel. „Szívet cseréljen, aki hazát cseréli! / Mert bárhogy él, s bárhol, csak félig él. / És bármerre jár, bárkit is talál, / Más ott a csók, más a táj.” E sláger-versszak első sora (sőt, szinte az egész slágerszöveg) Tompa-parafrázis, egy névelőnyi eltéréssel Tompa-idézet a költő 1851-es *Levél egy kibujdosott barátom után* című művéből. A latin eredeti pedig így szól: „Patriae quis exsul / se quoque fugit?” Bede Anna fordításában: „Ki hazát cserélt, tán / új szívet is vett?” A Horatiustól Kovács Katiig vezető úton e kérdésből lett felszólítás értelme az ellenkezőjébe fordult. A római költőnél még arra utal a mondat, hogy az ember önmaga marad új hazájában is. Tompánál (és a slágerben is) viszont már azt sugallja, hogy az ember az új hazájában nem lehet önmaga, ott mindörökre idegen marad, csak a saját szülőföldjén lehet önmaga. Ő, a romantika, amely erkölcsi bírálatban részesítette a Bach-korszak kivándorlóját, és a nosztalgia betegségében szenvedőként jelenítette meg a Kádár-korszak emigránsát.

Újabbban szokás a formakövető versfordítás hazai eszményét a *Nyugat* első nemzedékének „szép hűtlen” gyakorlatából eredeztetni. Ez tévedés. Arany János így írt Remete József *Aeneis*-fordításáról: „Nem elég azt mondani el, amit ő, törekedni kell úgy mondani el, mint ő. (...) Lehetne kevésbé hű a fordítás, mely mégis inkább megfelelne Virgil szellemének. Egy-két szó, ha elmarad, nem a világ; de baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, mint az eredeti. S költői műben nem a pusztá értelem a fő dolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóra.” E sorok, ha jól értem, ellene mondanak annak az érvelésnek is, amellyel Nádasy Ádám igazolni próbálja Dante-fordításának az alapelveit. Ettől a fordítása még lehet egyszerű, amint makulátlan alapelvekből következhet gyenge fordítás is.

Tony Judt könyvének (*Balsors ül e tájon*) egyik fő tézise szerint a 20. század közepének nyugat-európai országaiban a jóléti államot létrehozó „szociáldemokrata konszenzusnak” az újbaloldali individualizmus vetett véget a hatvanas-hetvenes években. „A hatvanas évek ironikus öröksége” című fejezete elé Camille Pagliától választott mottót: „Generációmnak, a hatvanas évek nemzedékének csodálatos eszményképei ellenére, szélsőségessége miatt mégis sikerült tönkretennie a liberalizmust.” Úgy veszem észre, akik ma baloldalinak nevezik magukat, legalábbis mifelénk, egyszerre szeretnének igent mondani a „szociáldemokrata konszenzusra” és az „újbaloldali individualizmusra”, egyszerre a hatvanas évek eszményeire és a liberalizmusra. Judt szerint viszont választani kellene közöttük.

Pécsi egyetemi teremben beszél Nádas Péter Mészöly Miklósról. Azt mondja, nagy vitája volt a mesterével a bajtársiasságról. Ha Jüngerre hivatkozott volna, azt értettem volna – mondja –, az antihumanizmus érthető, de Mészöly sosem lépte át a humanizmus határát. Nehezen tudom elképzelni, hogy bárkivel is vitába keveredhetnék a bajtársiasságról – ehhez valószínűleg háborút megjárt vitapartner szükséges, mint amilyen Mészöly volt. Ha mégis elképzelek egy ilyen vitát, valószínűleg addig látnám értelmét, amíg a vitapartnerem nem hivatkozna a bajtársiasság védelmében Jüngerre.

Vajon hogyan jelenhetett meg magyarul 1970-ben Ralph Ellison regénye, *A láthatatlan* [ember]? A „Testvériség” nevű szervezet történetét úgy is olvashatjuk, mint a kommunista párt leleplezését, Jack testvér pedig, a szervezet vezetője, ha jól sejtem, egyenesen zavargásokat szervező szovjet ügynök az Egyesült Államokban. S ráadásul minderre még a regény magyar utószava fel is hívta a figyelmet azáltal, hogy leszögezte, a „Testvériség”-et nem lehet azonosítani a kommunista párttal, mint egyesek vélik.

Ezúttal ez volt a legszebb Firenzében: kilépni a lépcsőházból az Uffiziben a legfelső emeleti folyosóra. „Arany János és Niccolò Machiavelli” címmel tartottam itt egyetemi előadást, a *Buda haláláról*, Töttössy Beatrice szemináriumán. A Via Guelfán lévő kis szállodám ablakából csúf kilátás adódott: a Monastero Sant’Orsola hatalmas „csontvázára”, romos épületére, bedeszkázott ablakaira láttam. Eltelt vagy négy nap, mire ráébredtem, hogy a kilátás összefügg az előadástémámmal: nemcsak Buda, hanem (legendája egyik változata szerint) Szent Orsolya is Etele hun király áldozata lett.

Eszembe jut egykori (1988-as) szerkesztői kalandom Nádas Péterrel a *Jelenkorban*. Két-három hete dolgozhattam itt, nekem kellett gondoznom az *Évkönyv* soron következő részletének a szövegét: kijavítottam benne egy rakás vesszőhibát. Amikor megkapta a korrek-túrát, az író dühösen felhívott, hogyan képelem, hogy belenyúlhatok a szövegébe, hogyhogy nem vettem észre, hogy az ő írásművében a vesszők az emberi lélegzet üteme szerint vannak kitéve, nem pedig a nyelvtani szabályoknak megfelelően stb. Azonnal beláttam, hogy igaza van. És felismertem, hogy szó szerint ugyanúgy indokolta a vessző-használata elveit, mint ahogyan Maupassant jellemezte Flaubert írásművészetét.